

sahilə atılması və ana suxurların aşınması nəticəsində yaranmışlar.

XƏZƏRİN ABŞERON SAHİLLƏRİNDƏ NEFTLƏ ÇİRKƏNƏN MİŞ LANDŞAFTLARIN TRANSFORMASIYASI

Abbasova G.N.- doktorant
Bakı Dövlət Universiteti

Azərbaycan Respublikasının müasir təbii-antropogen landşaftları şaquli qurşaqlıq qanununa müvafiq qanununa müvafiq şəkildə paylanır. Abşeron, Lənkəran və Samur-Dəvəçi ovalıqlarının yarım səhra, quru çöl, kserofit kolluq, arid seyrək, meşə-kolluq kompleksləri əsaslı dəyişilmiş, intensiv istifadə olunan müxtəlif antropogen, texnogen komplekslərlə, iri arealı şəhər aqlomerasiyaları və

Xəzər dənizinin çirklənməsində neqativ rolu aqrar-sənaye kompleksləri də oynayır. Kənd təsərrüfatı məhsulları və heyvandarlıq komplekslərinin sularının drenaj sularına axımı yüksək çirklənməyə gətirib çıxarır. Bağ-bostan məhsullarının artımı və ziyanvericilərlə mübarizədə kimyəvi maddələr çox istifadə olunur. Azərbaycanda 1984-cü ildə 35 min ton müxtəlif zəhərli-kimyəvi və 400min tondan çox istifadə edilmişdir. Bununla belə saxlanılma şəraiti (zəhərli-kimyəvi maddələr üçün -40mineral gübrələr üçün 20% ambar tikilmişdir) nəqliyyat və istifadəsi pozulmuşdur. Suvarmadan düzgün istifadə olunmur. Xəzər dənizinə axıdılan belə sular 3 mlr.m³ olmuşdur. Analoji vəziyyət Xəzərin digər sektorlarında da qeydə alınmışdır.

Azərbaycanın Yalama-Nabran meşə təsərrüfat sahələrindən keçən çay və su axarlarının geokimyəvi aspektdə sanitariya gigiyeni vəziyyəti nisbətən yaxşıdır. Burada çay dərələrinin 75,7% çirklənməmişdir. 20,5%-i ton miqdarından 3-6 dəfə artıq sink, stronsium və beriliumla çirklənmişdir.

Bakı buxtasının sənaye və təsərrüfat axımları ilə intensiv çirklənməsi burada biosenozun əmələ gəlməsinə şərait yaradır ki, bu da heyvanlar aləminin miqdar tərkibinin və növ müxtəlifliyinin çox azalmasında özünü göstərir. Burada dib çöküntüləri qara rəngli xarakterli neft və fenol iyli gilli qumlarla təmsil olunmuşdur. Bakı buxtasının bakteriosenozu öz keyfiyyət və miqdar tərkibinə görə Xəzərin digər regionlarından fərqlənir.

Bakı buxtasında tədqiqatçılar tərəfindən 29 element müşahidə olunmuşdur ki, onlardan stronsium, civə, xrom, gümüş, nikel, sink, qalay, qurğuşun, mis, barium nəhəng anoxalialar əmələ gətirir. Ümumi çirklənmə göstəricisinə görə Bakı buxtasının 89%-i çirkləndirici assosiasiyasının təsiri ilə güclü çirklənməyə məruz qalmışdır. Akvatoriyanın 11%-i isə 3-16 dəfə (KVN-dən) çox güclü çirklənməyə məruz qalmışdır. Elementlərin yüksək konsentrasiyasının mövcudluğu mühitində hidrobiontlarda onların miqdarını təyin etmişdir.

İzotop geokimyəvi qiymətləndirmə Xəzər şelfinin texnogen komponentlərə ciddi yoluxduğunu sübut edir. Dünya okeanının karbon çöküntülərinin orta izotop tərkibi ilə müqayisədə Xəzər dənizinin karbonat izotopları ilə gözəçarpan dərəcədə zənginləşmişdir ki, bu da çöküntülərdə toplanan orqanizm qalıqlarının parçalanması nəticəsində yüngül karbonatların əmələ gəlməsi ilə ümumiyyətlə neft, neft məhsulları və digər texnogen birləşmələrin çirkləndirilməsi ilə bağlıdır.

Tədqiqatçılar tərəfindən 1990-1991-ci illərdə aparılmış işlərdə iri sənaye mərkəzlərinin Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyətinə təsiri qiymətləndirilmişdir. Güclü kimya zavodlarını, əlvan və qara metallurgiyası inkişaf etmiş Sumqayıt bütün komponentlərlə çirklənməsi öyrənilmişdir. Sumqayıtçayın mənbəsi əhatəsi xüsusilə ağır vəziyyətdə olduğu qeydə alınmışdır. İzotop-geokimyəvi parametrlərin dəyişməsi ilə burada suyun dib çöküntülərinin və bu sahədə yatan torpağın çirklənməsi katastrofik vəziyyətdədir. Karbon və kükürdün izotop tərkibinə görə çayların sənaye axınlarının maksimal çirklənməsi qeyd olunmuşdur, həmçinin Sumqayıtçayın gətirdiyi suların həll olmuş və çökdürülmüş birləşmələrin izotop balansını qiymətləndirilmişdir.

Xəzərin bu hissəsi son illərdə nisbətən sabitləşmişdir. Dənizin, əsasən də şelf zonasının çirklənməsində Şimali Xəzərin axımının təbiəti mühafizə müəssələrinin effektivliyinin zəifliyi nəzərə alınmalıdır. Dənizdə neft-qaz istismarının artması ilə

əlaqədar dəniz suyunun neft məhsulları ilə, kimyəvi reagentlərlə, qazma və neftçixarma tullantıları ilə çirklənmə təhlükəsi xeyli artmışdır. Neft-qaz yataqlarında bir platformadan 60 min m³ buruq məhlulu 15 m³ şlam 640m³ lay suları bir sutka ərzində tullantıları 1000m³ və hətta 5000m³ hər quyuya üçün təşkil edir. Xəzərin neft məhsulları ilə çirklənməsi neftin nəqli zamanı da qəzalar baş verir.

Ekoloji şərait buxarlanmanın miqdar və dəniz səviyyəsinin tərəddüdündən asılıdır. Şimali, Orta, Cənubi Xəzərdə neft məhsullarının uyğun olaraq 2018 mq/l, 1,8-14,2 mq/l, 4,6-10,1 mq/l göstəriciləri son zamanlar dənizdə ekoloji şəraitin sabitləşməsinə göstərir. Abşeron yarımadasında neft və neft məhsulları ilə çirklənmiş torpaqlar 20 min hektardan çoxdur (1). Pozulmuş texnogen landşaftların rekultivasiyası hazırlıq işlərindən keçməklə iki mərhələdə aparılır: texniki rekultivasiya və bioloji rekultivasiya tədbirləridir. Neftlə çirklənmiş landşaftların rekultivasiyası zamanı texniki mərhələdə ərazidə atılmış borular və avadanlıqlar yığılıb götürülür və planirovka aparılır. Bioloji rekultivasiya zamanı ərazidə yetişdiriləcək bitkilər müəyyənləşdirilir. Rekultivasiya olunan ərazinin bioloji məhsuldarlığının bərpa edilməsi və məqsədəuyğun istifadəsi təmin olunur.

Neft və neft məhsulları ilə çirklənmiş landşaftların rekultivasiyası çirklənmənin xüsusiyyətinə və dərəcəsinə uyğun olaraq aparılır. Neftlə zəif çirklənmiş torpaqlar 10sm dərinliyə qədər çirklənmiş əraziləri əhatə edir. Belə sahələrdə dərin şum etməklə çirklənmiş qatı təmiz torpaqla qarışdırmaq və mineral übrələr vermək lazımdır. Bu torpaqlar bir-iki ilə yararlı hala düşür. Çirklənməsi 25sm dərinliyə qədər olan torpaqların rekultivasiyası bir qədər mürəkkəbləşir (1). Bu torpaqlarda ilk növbədə bitumlaşmış örtük ləğv edilməlidir. İki-üç il dərin şum etmək, habelə mümkün qədər yayın yandırıcı şumu üçün şərait yaratmaq lazımdır. Sonra mineral gübrə vermək və müvafiq bitkilər əkmək lazımdır. Çirklənməsi 25-30 sm-dən 50-60 sm dərinliyə qədər olan ərazilərdə isə əsaslı rekultivasiya tədbirləri həyata keçirilir. Rekultivasiya olunmuş ərazilərdə əsasən kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatı sahələri yaratmaq məqsədi ilə istifadə olunur. Pozulmuş landşaftlarda meşəlik salmaq, bağ salmaq, çəmən və otlaqlar yaratmaq olar. Belə ərazilərdə hətta istirahət parkları və yaşıllıqlar da salmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Rəsul Daşdıyev – Landşaftın ekologiyası. Bakı: 2009, s.64-125
2. Yaqub Qəribov. Azərbaycan Respublikasının təbii landşaftlarının optimallaşdırılması. Bakı: 2012, s.93